

Kompüter Piratçılığı ilə Hüquqi Mübarizə Problemləri

Rasim Mahmudov

AMEA İnformasiya Texnologiyaları İnstitutu, Bakı, Azərbaycan
rasimmahmudov@gmail.com

Xülasə— Məqalədə kompüter piratçılığı ilə hüquqi mübarizə problemləri araşdırılır. O cümlədən kompüter piratçılığının mahiyyəti və formaları, onunla mübarizə üsulları şərh olunur. Kompüter proqramlarının hüquqi qorunması formalarının üstünlükləri və çatışmazlıqları analiz edilir.

Açar sözlər— kompüter proqramı, kompüter piratçılığı, intellektual mülkiyyət, müəllif hüququ, patent hüququ, kommersiya sirri.

I. GİRİŞ

Proqram təminatı sənayesinin inkişafı multiplikativ effekt verərək, informasiya texnologiyaları sənayesinin digər sektorlarının və bütövlükdə, iqtisadiyyatın modernləşdirilməsini və inkişafını, yeni cəlbədicə, yüksəködənişli və yüksəktexnoloji iş yerlərinin yaradılmasını stimullaşdırır. Həmçinin dövlətin gəlirlərini və bütün iqtisadi fəaliyyət sahələrində keyfiyyət və effektivliyi artırır.

Bu gün proqram təminatı sənayesinin inkişafını əngəlləyən əsas problemlərdən biri kompüter piratçılığıdır. Hazırda bütün dünyada quraşdırılmış hər 3 proqram məhsulundan 1-i pirat proqramdır [1]. Kompüter piratçılığı yalnız proqram məhsullarının istehsalçılara ziyan vurmur, bütövlükdə, informasiya texnologiyaları sənayesinə ciddi problem yaradır. Nəzərə almaq lazımdır ki, bu gün dünya iqtisadiyyatında və onun milli sektorlarında artım da müəyyən dərəcədə proqram təminatının inkişaf səviyyəsindən asılıdır. Kompüter piratçılığının vüsət alması iş yerlərinin itirilməsi, proqramçıların işsiz qalması, əmək haqlarının aşağı olması və ən əsası, dövlətin gəlirlərini azalması və informasiya texnologiyalarına investisiya qoymağa marağın azalması deməkdir [2].

Kompüter piratçılığı dövlətin informasiya təhlükəsizliyi baxımından da böyük risk yaradır. Bir çox hallarda pirat distribüter şəbəkəsi vasitəsi ilə konfidensial informasiya, o cümlədən dövlət sirri yayılır.

Kompüter piratçılığı ilə effektiv mübarizə aparmaq, proqram təminatı sənayesinin dayanıqlı, effektiv inkişafını təmin etmək üçün bir sıra zəruri şərtlərlə yanaşı, müvafiq hüquqi platformanın yaradılması vacibdir. O cümlədən proqramlaşdırma fəaliyyətinin yaradıcı fəaliyyət sahəsi olaraq intellektual mülkiyyət obyektində hüquqi qorunması üçün zəruri əsasların yaradılması xüsusi aktuallıq kəsb edir.

II. KOMPÜTER PİRATÇILIĞININ MAHIYYƏTİ

“Kompüter piratçılığı” termini proqram təminatına dair müəlliflik hüququnun pozulmasını ifadə edir. Birbaşa mənada “müəllif hüququ” anlayışı “nüsxələrini yaratmaq hüququ” kimi izah olunur. Müəllif hüququ, öz növbəsində, intellektual mülkiyyətin qorunması formalarından biri kimi çıxış edir. İntellektual mülkiyyət hüququ dedikdə, fiziki və ya hüquqi şəxslərin intellektual fəaliyyətinin nəticələrinə dair müstəsna hüquq başa düşülür. Müəllif hüququ elmi, ədəbi, incəsənət, kompüter proqramları kimi sahələr üzrə yaradıcılıq nəticələrinə şamil edilir [3].

Proqram məhsulunun lisenziyalı nüsxəsini alarkən istehlakçı yalnız ondan istifadə hüququnu əldə edir. Proqramın özünə müəlliflik hüququ onu yaradanda qalır, alıcının mülkiyyətinə yalnız proqramın yayıldığı maddi daşıyıcılar keçir.

Kompüter piratçılığı dedikdə, adətən, proqram təminatının icazəsiz olaraq nüsxələnməsi, istifadəsi və yayılması anlaşılır.

“Müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununa əsasən, pirat proqram təminatının istifadəsi və ya hər hansı formada yayılması müəllif hüquqlarının pozulması hesab olunur [4].

III. KOMPÜTER PİRATÇILIĞININ FORMALARI

Kompüter piratçılığının müxtəlif formaları mövcuddur, bunlardan daha çox yayılmış beş formasını fərqləndirmək olar [2, 5]:

1. Son istifadəçi tərəfindən qanunsuz nüsxələmə

Kompüter piratçılığının daha çox yayılmış növlərindən biri proqram məhsulunun fərdi istifadəçilər və təşkilatçılar tərəfindən qanunsuz olaraq “sadə” şəkildə nüsxələnməsidir. Proqram təminatı sahəsində bu əməl “son istifadəçi tərəfindən nüsxələmə” adlanır. Kompüter piratçılığının bu növünə təşkilatlarda böyük sayda kompüterlərə lisenziyasız proqram məhsullarının quraşdırılması aiddir. Təşkilatdan kənarında bu cür proqram məhsullarının mübadiləsi də həmin kateqoriyaya daxildir.

2. Proqramların kompüterlərin sərt disklərinə quraşdırılması

Bir çox hallarda hesablama texnikasının təchizatı ilə məşğul olan şirkətlər proqram təminatının qanunsuz olaraq kompüterlərin sərt disklərinə quraşdırılmasını həyata

keçirirlər. Yəni proqram təminatının lisenziyasız nüsxələrinin quraşdırıldığı hesablama texnikasının satışını həyata keçirirlər. Proqram təminatının quraşdırılması üçün istər orijinal, istərsə də saxta məhsullardan istifadə olunur.

3. Saxta nüsxələrin hazırlanması

Qanunsuz nüsxələmə - genişmiqyaslı saxta məhsulların hazırlanması və onların satış kanalları üzrə yayılmasıdır. Saxta nüsxələrin hazırlanması üçün müasir texnologiyalardan istifadə oluna bilər, bu zaman qablaşdırmanın, loqotiplərin və mühafizə elementlərinin nüsxələnməsi elə yüksək keyfiyyətlə və dəqiqliklə həyata keçirilir ki, saxta məhsulu orijinal məhsuldan ayırmaq çətin olur. Amma bir sıra ölkələrdə (o cümlədən postsovet məkanında) saxta nüsxələr aşağı keyfiyyətdə istehsal olunur ki, onları da orijinallarından fərqləndirmək çox asandır.

4. Lisenziya məhdudiyyətlərini pozma

Lisenziya tələblərinin pozulması o halda baş verir ki, proqram təminatının xüsusi qiymət güzəştləri və xüsusi şərtlərlə satışı müvafiq tələblərə cavab verməyənlər tərəfindən satılır. Buna misal kimi akademik lisenziyaların kommersiya müəssisəsinə satışını göstərmək olar.

5. İnternet piratçılığı

İnternet piratçılığı – proqram məhsullarının qanunsuz nüsxələrinin İnternet vasitəsi ilə yayılmasıdır. Piratçılığın bu növü ona görə xüsusi olaraq fərqləndirilir ki, hazırda proqram təminatının qanunsuz nüsxələnməsi və yayılmasında İnternet böyük rol oynayır. İnternet meydana gəldikdən sonra piratçılıq daha geniş miqyas almağa başlayıb. Pirat proqram məhsullarının reklam edilməsində də İnternetin imkanlarından geniş istifadə olunur.

IV. PİRATÇILIQLA MÜBARİZƏ ÜSULLARI

Dünya təcrübəsinə əsaslanaraq, piratçılıqla mübarizədə dörd əsas istiqaməti fərqləndirmək olar [6, 7]. Bunlardan birincisi *təbliğat-təşviqat*dır ki, bu zaman lisenziyalı məhsulun üstünlükləri nümayiş olunur və pirat nüsxələrin çatışmazlıqları izah olunur. Bu işdə KİV və PR şirkətləri böyük rol oynaya bilərlər.

İkinci istiqamət kimi istifadəçilərə *təlim keçmək*, onları öyrətmək nəzərdə tutulur. Belə ki, tematik seminarların, konfransların keçirilməsi, metodik və sorğu xarakterli ədəbiyyatın nəşri vasitəsi ilə istifadəçilərə qanuni əsaslarla daha ucuz proqram təminatını əldə etməyin yolları öyrədilir.

Üçüncü istiqamət kimi *qiymət siyasətini* göstərmək olar. Proqram məhsulunu qanuni yolla əldə etmək üçün məsrəflər nə qədər çox olarsa, onun qeyri-qanuni yolla daha ucuz qiymətə əldə edilməsi halları bir o qədər artır. Kasıb ölkələrdə piratçılığın səviyyəsinin daha yüksək olması da bunun əyani göstəricisidir. Ona görə də proqram təminatı istehsalçıları kasıb ölkələrə münasibətdə güzəştli qiymət siyasəti həyata keçirməlidirlər ki, piratçılıq halları minimuma ensin.

Dördüncü istiqamət kimi *hüquqi metod* və ya “güc metodu” tətbiq edilir. Bu metod qeyri-leqal məhsulların

istehsalçıları və satıcılarının müəyyən edilərək, onların cinayət və ya inzibati məsuliyyətə cəlb edilməsini nəzərdə tutur. Bu prosedür dövlətin hüquq-mühafizə orqanlarının – polis, prokurorluq, antiinhisar, gömrük və məhkəmə orqanlarının birgə fəaliyyəti sayəsində effektiv ola bilər. “Əqli mülkiyyət hüquqlarının təminatı və piratçılığa qarşı mübarizə haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu da pirat intellektual mülkiyyət nümunələrinin, o cümlədən kompüter proqramlarının yaradılması və yayılması ilə hüquqi metodlarla mübarizə aparılması sahəsində münasibətləri tənzimləyir [8].

V. KOMPÜTER PROQRAMLARI MÜLKİYYƏT HÜQUQUNUN OBYEKTİ KİMİ

Dünyada kompüter proqramı ilk dəfə 1961-cı ildə ABŞ-da hüquqi qorunmanın obyektı kimi qeydiyyata alınmışdır. Kompüter piratçılığı hüquq pozuntusu kimi ilk dəfə 1980-ci ildə ABŞ-da Microsoft şirkətinin qurucularından olan Bill Qeytsin böyük səyi nəticəsində tanınmışdır. Həmin il ABŞ Konqresi kompüter proqramını intellektual mülkiyyət hüququnun obyektı kimi müəyyən etmişdir. Beləliklə, o vaxtdan etibarən kompüter piratçılığı rəsmi olaraq oğurluq kimi dəyərləndirilməyə başlanmışdır. Tədrisən digər qabaqcıl ölkələr də ABŞ-ın bu təcrübəsindən istifadə edərək analoji addımlar atmağa başlamışlar [8].

Qeyd etmək lazımdır ki, hüquqi qorunma heç də bütün kompüter proqramlarına şamil edilmir. Müxtəlif dildə və formada ifadə edilən, giriş mətninə və obyekt koduna malik olan kompüter proqramları hamı üçün əlyətəlidir. Kompüter proqramları hüquqi qorunmaya ədəbi əsər kimi cəlb edilir. Həmçinin kompüter proqramı müəllifin (həmmüəlliflərin) yaradıcılıq fəaliyyətinin nəticəsini özündə əks etdirməlidir.

Azərbaycan qanunvericiliyinə görə, kompüter proqramı - məşinlə oxunan formada ifadə edilən və müəyyən məqsədə və ya nəticəyə nail olmaq üçün kompyuteri hərəkətə gətirən sözlər, kodlar, sxemlər və başqa şəkildə təlimatların məcmusudur. Kompüter proqramına, həmçinin onun hazırlanması gedişində əldə edilən hazırlıq materialları və onun doğurduğu audiovizual təsvirlər də daxildir [4].

Azərbaycan qanunvericiliyində kompüter proqramlarının qorunması ilkin mətn və obyekt kodu da daxil olmaqla, istənilən dildə və formada ifadə edilən proqramların bütün növlərinə, o cümlədən əməliyyat sistemlərinə şamil edilir.

Lakin heç də bütün ölkələrdə kompüter proqramlarının əsasında dayanan ideya və prinsiplərə, interfeysin və alqoritmin təşkilinin ideya və prinsiplərinə, eləcə də, proqramlaşdırma dillərinə hüquqi qorunma şamil edilmir. Həmin ölkələrə misal kimi ABŞ və Yaponiyayı göstərmək olar [8].

VI. KOMPÜTER PROQRAMLARININ HÜQUQİ QORUNMASININ FORMALARI

Kompüter piratçılığı ilə effektiv mübarizə aparmaq üçün kompüter proqramlarının hüquqi qorunmasının təmin edilməsi vacibdir. Hazırda beynəlxalq praktikada kompüter

proqramlarının hüquqi qorunmasının üç mümkün forması tətbiq edilir [3, 9]:

1. müəllif hüququnun obyektini kimi;
2. patent hüququnun obyektini kimi;
3. kommersiya sirri hüququnun obyektini kimi.

Kompüter proqramlarının hansı hüquqi vasitələrlə qorunması məsələsi ilə bağlı elmi diskussiyalar artıq onillərdir ki, davam edir. Bir tərəfdən, proqram istehsal məhsuludur, onun dəyəri formasında deyil, məzmununda ifadə olunur. Proqramda vacib olan ona daxil edilmiş alqoritmlər və texniki həllərdir. Lakin kompüter proqramlarına patent müdafiəsinin tətbiqi bir sıra problemlər yaradır. Patentin yüksək qiyməti, uzun ekspertiza proseduru ona gətirib çıxarır ki, proqram təminatının böyük bir hissəsi müdafiəsiz qalır. Obyektlərin patentləşdirilməsi isə proqram təminatı bazarının daha da inhisarlaşmasına gətirib çıxarır.

Digər tərəfdən, kompüter proqramları digər müəllif hüququ obyektləri ilə bir sıra ümumi xüsusiyyətlərə malikdir. Müəllif hüququ işıq üzü görün və görməyən, maddi daşıyıcısından, təyinatından və dəyərindən asılı olmayaraq obyektiv formada təqdim edilən istənilən kompüter proqramına şamil edilir. Müəllif hüququ həmin obyektlərin yaradılması ilə qüvvəyə minir. Kompüter proqramlarına dair müəlliflik hüququnun tanınması üçün qeydiyyat və digər formal prosedurlar tələb olunmur [8].

Lakin kompüter proqramlarının müəllif hüquqlarının obyektini kimi qorunması da bir sıra problemlər yaradır. Əsas problem ondan ibarətdir ki, müəllif hüquqlarının əsasında obyektin unikallığı, sərbəst şəkildə identik ədəbiyyat, incəsənət əsərinin yaradılmasının qeyri-mümkünlüyü prinsipi dayanır. Məhz buna görə də əsərə müəllif hüququnun tanınması üçün xüsusi qeydiyyat tələb edilmir. Kompüter proqramlarının unikallığı xüsusiyyətinə malik olmaması onu müəllif hüquqları sferasına daxil edilməsində problemlər yaradır.

Ümumiyyətlə, kompüter proqramlarının patentlə müdafiəsinin müəllif hüquqları ilə qorunması ilə müqayisədə üstünlükləri vardır. Belə ki, müəllif hüququ əsərin obyektiv formasını, patent hüququ isə əsərin əsasında dayanan əsas prinsipləri qoruyur.

Kompüter proqramlarının kommersiya sirri hüququ vasitəsilə qorunmasının da öz xüsusiyyətləri mövcuddur. Bu, ilk növbədə, kompüter proqramının giriş kodunun, həmçinin proqramın qanuni şəkildə əldə edilməsinin autentifikasiyası üçün nəzərdə tutulan verilənlərin müdafiəsinə aiddir. Giriş kodunun dəyəri, məlum olduğu kimi, obyekt kodunun dəyərində olan hüquqdan dəfələrlə yüksəkdir. Belə ki, giriş kodu proqramın strukturu, iş prinsipləri, ona daxil edilən alqoritmlər haqqında informasiya daşıyır ki, bütün bunlar da kommersiya dəyərində malikdir. Rəqiblər giriş kodunu ələ keçirərək, analoji proqramların işlənməsi üçün xərcləri əhəmiyyətli dərəcədə azalda və həmin qənaət olunmuş vəsaiti

proqramların təkmilləşdirilməsinə yönəldə, bununla da, bazarda üstünlük qazana bilərlər [3].

Proqramın potensial alıcısı giriş kodunu əldə edərkən, ola bilər ki, hazır proqramı əldə etməsin. O, giriş kodundan istifadə edərək, lazımi modifikasiya etməklə proqramı öz ehtiyaclarına uyğun hazırlaya bilər. Proqramı qanuni şəkildə əldə edənlərin autentifikasiyası üçün nəzərdə tutulan informasiya da kommersiya sirrinin əlamətlərinə malikdir. Bu informasiya proqramın qanuni nüsxəsində verilən parolu, seriya nömrəsini, yaxud xüsusi faylı özündə əks etdirir. Həmin informasiya olmadan müvafiq proqramdan istifadə etmək mümkün deyil.

Qeyd edilən informasiya üçüncü şəxsə məlum olarsa, o, müvafiq proqramı satın almadan ondan istifadə edə bilər. Bu cür informasiya, xüsusən, sərbəst yayılan proqramlar üçün daha qiymətlidir. Parolu bilən, yaxud xüsusi açar faylına malik olan istənilən şəxs bu cür proqramlardan onu hazırlayana heç bir haqq ödəmədən istifadə edə bilər. Müvafiq hüquq sahibinə bu cür informasiyanın İnternet vasitəsilə yayılması daha böyük ziyan verir [8].

Beləliklə, qeyd etmək olar ki, kompüter proqramlarının hüquqi qorunması ilə bağlı əsas problem də məhz onların intellektual mülkiyyət kateqoriyası daxilində necə təsnifləşdirilməsi ilə bağlıdır. Yəni burada mübahisəli məqam ondan ibarətdir ki, kompüter proqramları intellektual mülkiyyət kimi müəllif hüquqlarının, patent hüquqlarının, yoxsa kommersiya sirri hüquqlarının obyektini kimi qorunmalıdır?

Bütün inkişaf etmiş ölkələr, həmçinin Avropa Birliyi müəllif hüququnu seçiblər. Azərbaycan qanunvericiliyində də kompüter proqramları müəllif hüquqlarının obyektini kimi qorunması nəzərdə tutulur.

Bununla belə, son vaxtlar ABŞ və Yaponiyada əks tendensiyalar müşahidə olunur. Belə ki, həmin ölkələrdə kompüter proqramlarının patent kimi qeydiyyatdan keçirilməsi faktları artmaqdadır. Artıq ABŞ-da proqram təminatı məhsullarının və işgüzar metodların əksəriyyətinin patent hüququ ilə qorunmasına başlanılmışdır. Yaponiyada da artıq proqram təminatı və işgüzar metodlar onların abstrakt ideyalar kimi yox, texniki ideyalar kimi qiymətləndirildiyi halda patentləşdirilir. Avropa Patent Konvensiyasına və Avropa Patent Təşkilatının üzvü olan bir sıra ölkələrin qanunvericiliklərinə uyğun olaraq, kompüter proqramları və işgüzar metodlar hələlik patent müdafiəsi sferasına daxil edilməmişdir. Lakin son illər praktikada uzun və intensiv diskussiyalar nəticəsində bu məsələyə münasibət dəyişməkdədir [3].

NƏTİCƏ

Kompüter proqramları intellektual mülkiyyət hüququnun obyektini kimi spesifik texnoloji xüsusiyyətlərə malikdir. Ona görə də ənənəvi intellektual mülkiyyət hüququnun metod və prinsiplərini tətbiq etməklə kompüter proqramlarının effektiv hüquqi müdafiəsini təmin etmək mümkün deyil. Kompüter proqramları, eyni zamanda, müəllif hüququnun, patent hüququnun və kommersiya sirri hüququnun obyektini kimi

unikal xüsusiyyətlərə malikdir. Mövcud dünya təcrübəsi göstərir ki, qanunvericilər kompüter proqramlarını hüquqi qorunmaya cəlb edərkən intellektual mülkiyyətin qeyd edilən formaları arasında seçim etmək məcburiyyətində qalırlar. Amma bu hüquqi qorunma formalarının hər birinin üstünlükləri ilə yanaşı, öz çatışmazlıqları da mövcuddur. Kompüter piratçılığının geniş yayılmasında da həmin çatışmazlıqlar mühüm rol oynayır. Buna görə də kompüter proqramlarının spesifik texnoloji xüsusiyyətləri qeyd olunan hüquqi qorunma formalarının üstünlüklərini özündə birləşdirən, eyni zamanda, çatışmazlıqlarını aradan qaldırmağa qadir olan intellektual mülkiyyət hüququnun yeni altsahəsinin sahəsinin formalaşdırılmasını diktə edir.

ƏDƏBİYYAT

- [1] BSA Global Software Survey 2016, <http://www.bsa.org>
- [2] Л.Н. Чевтаева, Интернет-пиратство: вчера и сегодня, Вестник СГТУ. 2013. № 4 (73), с. 284-289.
- [3] D.E.Bouchoux, Intellectual Property: The Law of Trademarks, Copyrights, Patents, and Trade Secrets, Cengage Learning, 2016, 576 p.
- [4] “Müəllif hüququ və əlaqəli hüquqlar haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu, <http://www.wipo.int/edocs/lexdocs/laws/az/az003az.pdf>
- [5] S.Meyer, Understanding Digital Piracy, The Rosen Publishing Group, 2013, 48 p.
- [6] N.Jansma, Effective Anti-Piracy Methods to employ in Software Development, Research Paper, EECS481 Software Engineering, The University of Michigan, 6 p., <https://www.researchgate.net>
- [7] И.А.Цветков, “Пиратство и усиление борьбы с ним в сети интернет”, Вестник Омского университета. Серия “Право”, 2015, № 1 (42), с. 164–174.
- [8] “Əqli mülkiyyət hüquqlarının təminatı və piratçılığa qarşı mübarizə haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu, <http://www.president.az/articles/536>
- [9] R.M.Əliquliyev, R.Ş.Mahmudov, İnternet mühitində intellektual mülkiyyət hüquqlarının qorunması məsələləri. Ekspres-informasiya. İnformasiya cəmiyyəti seriyası, Bakı, “İnformasiya Texnologiyaları” nəşriyyatı, 2010
- [10] R.M.Əliquliyev, R.Ş.Mahmudov, “İnformasiya cəmiyyətində intellektual mülkiyyət hüquqlarının qorunması problemləri”, İnformasiya cəmiyyəti problemləri, 2015, №2, s.4-14,